

Alisher NAZAROV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti
 Tel: +998906700045
 E-mail: alishernazarov@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, pedagogika fanlari doktori D.U. Djurayev taqrizi asosida

XIX ASR IKKINCHI YARMI - XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA MA'RIFATPARLIK-MAKTABCHILIK G'OYASINING SHAKLLANISHIDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING ROLI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Turkistonda jadidchilik harakati va g'oyalarning vujudga kelishini o'lkaning o'zida vujudga kelgan tarixiy siyosiy vaziyat va sharoitlar o'rganiladi. Turkiston jadidchiligi orqali ta'limda islohotlarning rivojlanishi, ya'ni milliy taraqqiyatparvar ziyolilarning o'sishi, g'arb davlatlari bilan savdo va madaniy aloqalarning kuchayishi tarixiy sharoitda vujudga keldi. Shuningdek, Turkiston an'anaviy ta'lim tizimi mustamlakachilik ta'lim tizimi bilan almashirilishi mexanizmlari va oqibatlari, mazkur jarayonning ko'p millatli mahalliy aholining hamda ko'chirib keltirilgan rus millatiga mansub aholining savodxonlik darajasiga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston o'lkasi, Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, taraqqiyatparvarlik, maktabchilik, chorizm, matbuot.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ИДЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРКИСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

В данной статье рассматривается историческая политическая ситуация и условия возникновения революционного движения и идей в Туркестане. Развитие реформ в образовании, то есть рост национальной прогрессивной интеллигенции, укрепление торговых и культурных связей со странами Запада, происходило в исторических условиях через туркестанский модернизм. Также изучаются механизмы и последствия замены традиционной системы образования Туркестана колониальной системой образования, влияние этого процесса на уровень грамотности полиэтнического местного населения и переселенного русского населения.

Ключевые слова: Туркестанская страна, модернизм, просвещение, прогрессизм, школьное образование, царизм, печать.

THE ROLE OF MODERN ENLIGHTENERS IN THE FORMATION OF THE IDEA OF EDUCATION AND EDUCATION IN TURKESTAN IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY - THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Annotation

This article examines the historical political situation and conditions of the emergence of the revolutionary movement and ideas in Turkestan. The development of reforms in education, that is, the growth of national progressive intellectuals, the strengthening of trade and cultural relations with Western countries, took place in historical conditions through Turkestan modernism. Also, the mechanisms and consequences of the replacement of the traditional education system of Turkestan with the colonial education system, the impact of this process on the literacy level of the multi-ethnic local population and the resettled Russian population are studied.

Key words: *Turkestan country, Modernism, enlightenment, progressivism, schooling, tsarism, press.*

Kirish. Istiqlol yillarida tarixga qiziqish, o'tmish haqiqatlarni xolisona yoritishga intilish ortib borish barobarida, o'lkamizda o'tmishda din, diniy siyosat qanday olib borilganligi borasida ham qator tadqiqotlar yaratildi. Tom ma'noda vijdon erkinligining tiklanishi kabi omillar milliy tiklanish yo'lidagi adolatli qadamlardan biri bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi". [1]

Turkiston o'lkasida XIX asr ikkinchi yarmida roy bergan tarixiy o'zgarishlar ma'rifatparvarlik g'oyasining tarqalishiga turtki berdi. Shu davrda Muqumiy, Furqat, Ahmad Donish, Sattorxon Abdug'afforov kabilarning ma'rifat g'oyasini targ'ib etuvchi asarlari maydonga keldi. Ularda ilm-fanning taraqqiyoti uchun namuna bo'lib tuirgan Rossiya madaniyatidan o'rganishga da'vat ustuvorlik qildi. Bunday vaziyatlarda Furqatning "Turkiston viloyatining gazetasi"ga xizmatga kirishi va unda rus madaniyati va fanini targ'ib qiluvchi asarlar yaratishda ko'rinsa, Sattorxon Abdug'afforov, Saidg'ani Saidzimboy o'g'li, Muxiddinxo'ja qozi va boshqalar rus-tuzem maktablarini ochish, bu maktablarda muallimlik qilish, ularga homiylik ko'rstaish singari amaliy harakatlar bilan shug'ullandilar. Bu esa Turkiston o'lkasida ma'rifatparvarlik- maktabchilik g'oyasini amaliy tus olishiga turtki bo'ldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkistondagi maorif - ma'rifatchilik o'choqlariga oid qimmatli ma'lumotlar osha davr mahalliy ma'rifatparvar ziyolilar asarlarida ham uchraydi. Jumladan, Maxmudxo'ja Behbudiy, Sadriddin Ayniy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Salohiddin Muftizoda, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Shukrullo, M. Xoliqiy, Nishotiy, Siddiqiy, Miskin, A.Tabibiy kabi ma'rifatparvar ziyolilar o'z asarlarida savod va ma'orif masalalariga to'xtalib o'tadilar.

Sovet davrida A. Abdusamedov, T. N. Qori Niyozov, I. Mo'minov, M. G. Vahobov, K. E. Bendrikov va boshqalarning O'zbekiston madaniyati, tarixiga oid yirik asarlarining chop etilishi Turkiston pedagogika tarixshunosligida muhim voqea bo'ldi. Bu asarlar yozilgan va nashr qilingan yillarda ijtimoiy fanlarda jadidchilik harakati tarixini yozish, bu harakat yetakchilari Maxmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov nomlarini tilga olish, musulmon dindorlari faoliyati bilan bog'liq bo'lgan madrasalar, maktablar to'g'risidagi ma'lumot berish taqiqlangan.[2,3,4]

Mustaqillik yillarida yurtimizning yetakchi pedagog olimlari: R. Axliddinov, R. Djuraev, J.Yo'ldoshev, Sh. Kurbanov, E. Seytxalilov, D. Djurayev xalq ta'limining tashkil etilishi va boshqarilishi jarayoni va mexanizmlarini, Sh. Abdullaeva, M. Inoyatova, R. Safarova, N. Egamberdieva pedagogik ta'limotlar tarixini, ma'rifatparvarlarning pedagogik me'rosini tadqiq etgan.

Tarixchi va filolog olimlardan: R. Abdullaev, D. Alimova, S. Agzamxo'jaev, S. Ahmedov, U. Dolimov, H. Ziyoev, I. Xalikov, N. Karimov, A. Mingnorov, B. Qosimov, T. Qozoqov, R. Shamsutdinov, A. Xudoyqulov XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlaridagi tarixiy, madaniy-ijtimoiy va adabiy voqelikni tadqiq qilganlar.

Xorijlik tadqiqotchilar Eduard A. Olvort, Adib Xolid, Will Myer, Seymour Becker, Jeff Sahadeo, Allen J. Frank, A.S. Morrison, Jin Noda, Scot C. Levi, Ron Sela, E. Richard, germaniyalik olimlar R. Olssa, G. Kleynov, Y. Benzing, Mende G. Von, G. Shtaklin, B. Shpuler, K. Okay singari tadqiqotchilar asarlarida Turkistonda ta'lim tizimining tashkil etilishi va rivojlanishi haqida ancha to'liq tahlili berib o'tilgan va XX asr boshlarida Markaziy Osiyodagi siyosiy-ijtimoiy jarayonlarni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlaridan iborat.

Turkiston tarixi va ma'rifatchiligi bo'yicha turk taqiqotchi olimlaridan Zakiiy Validiy To'g'on, Mehmet Saray, Boymirza Hayit, Temurxo'ja og'li kabilar tomonidan katta qiziqish bilan o'rganilgan. Fransuz tadqiqotchilarining Turkistonda ta'lim tizimi haqidagi tadqiqotlari A. Beningsen va Stefan A. Dyuaning maqolalarida o'z aksini topgan. [5,6,7,8,9]

Tadqiqot metodologiyasi. Jadidchilik pedagogikasini o'rganishning metodologik tomonlarining sistemali qaytadan baholanishi, ilgari qo'l yetmagan maxfiy hujjatli manbalarning oshkor etilishi jadidlarning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy faoliyatining aniq yo'nalishlari bo'yicha maxsus tadqiqotlarning paydo bo'lishiga imkoniyat yaratib beradi. D. Alimova, D. Ziyayeva, Q. Rajabov, Sh. Turdiyev, D. Djurayev va boshqa tadqiqotchilarning chiqishlarida jadidlar mustaqillik uchun kurashuvchilar sifatida tanitildi.

Turkistonning siyosiy, iqtisodiy va madaniy doiralarda ular islohotlar foydasiga ijtimoiy fikrni shakllantirishga urindilar, eskicha hayot va rus mustamlakachilik boshqaruvi tomonidan shart qilib qo'yilgan qoloqlik va turg'unlikka qarshi kurashdilar. Ular bu islohotlar amalga oshirilishi zarur ekanligini nafaqat nazariy jihatdan asoslab berdilar, balki yangi usulda o'qitilayotgan maktablar ochib, kutubxonalar, qiroatxonalar barpo etib, o'quv darslik, qo'llanmalar tayyorlab, o'lka yoshlarini ongini rivojlantirish yo'lida ko'p harakat qildilar. Biroq bu harakat tarixiy murakkab yo'lni bosib o'tdi. Turkistonda islohotchilik jamiyat rivojlanishining istiqbollari o'z turli falsafiy fikrlar va dunyoqarashlarning to'qnashuv maydoniga aylandi. Bu ijtimoiy rivojlanishning asosiy masalalari va eng avvalo, mustamlakachilikning asoslarini buzish g'oyasini kontseptual jihatdan idrok etishda ko'rindi. Islohotchilarning asosiy qismini tashkil etgan jadidlar yangi usuldagi maktablarni ochish, gazetalar chiqarish, tabiiy fanlar bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarini nashr etish, g'arb texnika va texnologiyasini o'rganish zaruriyatini, Yevropa madaniyati yutuqlaridan foydalanishni targ'ib etish orqali milliy dunyoviy ta'limni yuzaga keltirish, ma'naviy hayotni yangilash va boyitish, milliy o'zlikni anglashni yuksaltirishga zamin yaratdilar.

1908 – 1916 yillar oralig'idagi davrda islohotchilar orasida siyosiy ajralish ro'y berdi. Shunda "jadid", "taraqqiyparvar", "qadimchi" degan tushunchalar yuzaga keldi. Ayni paytda islohotchilik harakati, madaniy xususiyatlardan ko'ra, yorqin namoyon bo'lgan siyosiy belgilarga ko'proq ega bo'la bordi. Turkistonda jamiyatning madaniy muamolariga batamom yangicha yondoshishga asoslangan bu harakat, jadidchilik deb nomlandi va jadidchilik g'oyasini tarqatuvchi ziyolilar esa jadidlar degan nom oldi. Jadidlarni G'arbiy Yevropa va Rossiya ma'rifatchiligidan ajratib turuvchi xususiyati shundaki, ular mustamlakachilik sharoitida faoliyat olib borishdi. Ikkinchidan, ma'rifatchilik davrlari G'arbda Yevropada o'n yillar va hatto yuz yillar mobaynida kechgan bo'lsa, Turkiston ma'rifatchilari esa shiddatli harakat qilishga majbur bo'lishdi. "Jadid" degan so'z asli arabcha bo'lib "yangi" degan ma'noni anglatadi. Ma'rifatparvalar yangilik va islohot tarafdorlari bo'lib, mustamlakachilik sharoitida ezilib kelayotgan xalqlarga yangi hayot olib kirishga, ularni ijtimoiy – madaniy taraqqiyotining yuqori bosqichlariga olib chiqishga harakat qilishgan. Shuni ta'kidlash lozimki, jadidchilik harakati (chet el oilimlari uni o'z tadqiqotlarida "Yangilanish harakati" deb ham yuritishgan) faqat Turkiston uchungina xos hodisa emas edi. Turkistonga nazar tashlashdan avval boshqa o'lkalarda vujudga kelgan harakatlar haqida ma'lumot berib o'tishni istardik.

1905 yilgi rus inqilobi, 1908-1913 yillarda Turkiya, Eron, Hindistonda bo'lib o'tgan milliy - ozodlik harakatlari va inqiloblarning ta'siri ostida Turkiston jadidlari Abdulla Avloniy, Maxmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ahmad Zaki Validiy, Toshpo'lat Norbo'tabekov, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev va boshqalar o'lkaning ijtimoiy - siyosiy va madaniy hayotiga yanada faolroq kira boshladilar. XIX asrning ikkinchi yarmida Kavkaz va Ozorbayjonda jadidchilik harakati vujudga keladi. XIX asrning 90- yillarida boshlangan jadidchilik harakatining tan olingan markazlaridan biri, shubhasiz, Volgabuylaridir. Bu yerda paydo bo'lgan kuchli ma'rifatparlik harakati islohotchilik intilishlari bilan qo'shilgan holda tatar jadidchilik harakatini yuzaga keltirdi. Boshqa mintaqalarda ko'zga tashlanganidek, jadidchilik bu yerda ham dastlab maktab ta'lim tizimini isloh etishdan boshlanadi. Bu tashabbusni XIX asrning ikkinchi yarmida Xusayn Fayzxonov ("Maktab islohoti" dasturi) hamda Shaohibiddin Marjoniy (shogirdlarini o'qitishda o'zi tuzgan amaliy dastur) bilan boshlab berdi. Ammo ularning novatorona mohiyatiga ega bo'lgan g'oyalari o'z vaqtida hayotga qisman tadbiq etildi. Sh. Marjoniy g'oyalari muallif tomonidan madrasa ta'limining yangilanishiga yordam bergan bo'lsa, ikkinchi g'oya qog'ozda qolib ketdi. [10]

Shunga qaramay, ta'lim tizimining isloh etilishi XIX asr oxiri, XX asr boshlarida tatar ruhiy va ma'naviy madaniyatida ro'y bergan uyg'onishning bosh omilidir. Tataristonda jadidlar bilan qadimchilar o'rtasida boshlangan hayot-mamot kurashi, bir tomondan, yosh tatar ma'rifatparvarlarining O'rta Osiyo, xususan Turkistonga oqib kelishiga sabab bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, jadidlarga matbuot, adabiyot va teatr yordami bilan xalq ommasini o'z tarafiga og'dirish, ulardan madad olish va ayni paytda ular o'rtasida o'zlarining ilg'or g'oyalari tarqatish imkonini berdi. Qozondagi "Muhammadiya", Ufadagi "Oliya" va "Usmoniya", Orenburgdagi "Xusayniya" madrasalari orqali ham jadidchilik g'oyalari keng xalq ommasiga tarqala boshladi.

Tahlil va natijalar. Jadidlar orasidan yetuk olimlar, sanoat va ziroatchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqdi. Ular yurtni obod va Vatanni mustaqil ko'rishni orzu qidilar va shu yo'lida fidoyilarcha kurashdilar. Jadidlarning Turkiston mustaqilligi uchun kurash dasturida asosan 4 yo'nalish mavjud edi: a) yangi usul maktablarni tarmog'ini kengaytirish; b) qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish; v) turli ma'rifiy jamiyatlar tuzish; g) gazeta va jurnallar chop qilish. Diniy va dunyoviy ta'lim integratsiyasida jadidlarning roli juda katta edi. Jadidchilikni ikki bosqichga bo'lish mumkin: 1880-1905 yillar – an'anaviy diniy ta'limni isloh qilish davri, 1905-1917 yillar – turk-tatar xalqlarini ta'lim masalasida yevropalashtirish bilan bog'liq ma'rifatparvarlik faoliyati. [11] Ta'lim islohotida jadidlar dastlab XIX asrning oxirlarida Qrim va Kavkazda yashovchi tatarlar orasida paydo bo'ldi. Ismoil Gaspirinskiyning "Tarjumon" gazetasi bu yangi harakatning beshigi bo'ldi. [12] Eng e'tiborli tomoni shundaki, tatar jadidlarining aksariyati Buxoro, Samarqand yoki Xiva madrasalarida tahsil ko'rib, Turkiston hududlarida dunyoga kelgan holsa u yoki bu tariqat yo'lini tutgan edilar. Ularga o'rta asrlarda yashab o'tgan mutaffakirlarimizning asarlari qanchalik ma'naviy ozuqa bergan bo'lsa, Ismoil Gaspirinskiy va uning hamfikrlari ilgari surgan g'oyalar ham shunchalik katta ta'sir ko'rsatdi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkin, XIX asr oxirlari, XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan ma'rifatparvarlik harakatining ildizlari o'z tuprog'imizda nish urgan edi.

Jadidchilik harakati Turkistonda Ismoil Gaspirinskiy g'oyalari orqali kirib kelgan bo'lsa, ikkinchidan o'lkada tabiiy ravishda mustamlakachilik zulmiga qarshi yangi fikrlar paydo bo'layotgan edi. Yana shuni e'tirof etish kerakki, bu davrda marafatparvar jadidchilikning paydo bo'lishiga taraqqiy musulmon mamlakatlarning ta'siri ham katta bo'ldi. Turkistonda yangi o'zgarishlar g'oyasi asosan Bog'chasaroy, Orenburg, Qozon, Ufa singari shaharlardan tashqari, Eron, Gruziya kabi mamlakatlarda nashr qilingan gazetalar Turkiston o'lkasiga kirib keldi. [13].

Turkistonda jadidchilik harakati va g'oyalarning vujudga kelishini o'lkaning o'zida vujudga kelgan tarixiy siyosiy vaziyat va sharoitlar bilan bog'lash kerak. Turkiston jadidchiligi orqali ta'limda islohotlarning rivojlanishi, ya'ni milliy taraqqiyparvar zililarning o'sishi, g'arb davlatlari bilan savdo va madaniy aloqalarning kuchayishi tarixiy sharoitda vujudga keldi. Turkistondagi ma'rifatparvar jadidchilik harakatining buyuk namoyandalari "maktabchilik islohoti"ni ilmiy bilimlar va ilg'or madaniyatni islohotchilar yordamida yoyishda deb bildilar hamda shu fikrdan kelib chiqqan holda o'z harakatlarining asosiy vazifalarini belgiladilar. Xalq ta'limi, maktabchilik haqidagi talablar mohiyatan ilk jadidlar mafkuraviy qarashlarining umumiy jihati o'zida ifoda etgan. Ular o'sha paytdayoq Turkiston jamiyatini bosqichma-bosqich isloh etish bo'lg'usi ta'lim modelining ko'pgina muhim g'oyalari o'z faoliyatlarida namoyon etishgandi. Jadidlar dunyoviy ta'limni faollashtirishga intila borib, an'anaviy ta'lim islohoti, yangi usuldagi maktablar va teatr truppalari yaratish, har bir musulmonning bank va moliyaviy kapital ishidagi ishtirok etish imkoniyati tarafdorlari bo'lib, matematika, geografiya, grammatika va boshqa fanlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni tezlashtirishdagi alohida ahamiyatini tan olishdi.[14]

1917 yil Fevral inqilobi boshlariga kelib chor hukumati tomonidan Turkistonda 4 mingdan ortiq bola o'qiydigan 100 ga yaqin yangi usuldagi maktablar ro'yxatdan o'tkazilgan, shulardan: 39 tasi - Sirdaryo, 30 - Farg'ona, 18 - Yettisuv, 5 - Samarqand viloyatlarida joylashgan. Ularning hammasi xususiy mablag'lar hisobiga faoliyat yuritgan. O'qish pullik bo'lgan, uning miqdori oyiga 50 tiyindan 3 so'mgacha edi. Yangi usuldagi maktablar xususiy tashabbus bilan yuzaga kelgan, bino va mablag'lar bilan ta'minlanmagan bo'lishiga qaramay, mahalliy aholi rag'batini qozondi va shu qadar ommaviylashib ketdiki, ota - onalar rus-tuzem maktablaridagi bepul o'qishdan ko'ra yangi usul maktablaridagi to'lovli o'qishni afzal ko'rdi.[15] Behbudiy Turkiston tarixida jadidchilik deb atalgan yangi kuchli yo'nalishni timsol qildi. Mahmudxo'ja Behbudiy boshchiligidagi bu harakat izdoshlari tarixni chuqur tahlil qilish, zamon voqeligini serqirra o'rganish orqali o'z Vatani kelajagini loyihalash, uning taraqqiyot yo'llarini rejalashtirishga muvaffaq bo'ldi. Har qanday ta'qiblar va moliyaviy qiyinchiliklarga qaramasdan, Turkistonning boshqa shaharlarida ham yangi usul maktablari birin ketin ochila boshladi. Samarqandda Turkiston jadidlarining otasi nomini olgan, buyuk ma'rifatparvar pedagog, Maxmudxo'ja Behbudiy ham "jadid" maktabini ochib, mahalliy bolalarni bilimli, ma'rifatli qilib tarbiyalash uchun intildi. 1903 yilda Rajabamindagi Abdulqodir Shakuriyning yangi usuldagi maktabini "Qo'shovuz" mahallasidan o'z hovlisiga ko'chirib keldi va bu maktabga beg'araz yordam beradi. [16,17] Bu maktab uchun Shakuriy "Jome-ul Hikoyat" nomli darslik yozadi va musulmon bolalarga beg'araz yordam ko'rsatadi. Tarixiy manbalarda yozilishicha, keyingi yillarda yangi usuldagi maktablardan yana birini Abdulqodir Shakuriy 1907 yilda ochadi.[18] "Bayonoti sayohi hindi" asarida Abdurauf Fitrat qahramon tilidan: "Samarqandda bir nechta boshlang'ich maktablar bo'lib, ular ichida eng yaxshisi Shakuriy maktabidir. Bu maktab asta-sekin kerakli cho'qqini egallaydi. Umuman Samarqand maktabalarini ko'rib chiqib, ulardan mamnunman" – deb yozadi. [19]

1905 yilda M. Behbudiy yangi usul maktabini Samarqandning "Kaftarxona" qishlog'ida ochdi. Bu maktabga 40 ga yaqin o'quvchi o'qitilgan. Oddiy maktablarda 3-4 yilda o'rghaniладigan bilimlarni bu yangi maktabda o'quvchilar bir yil ichida o'zlashtirib oladilar. Bunday dalillar esa jadidlar tomonidan ochilayotgan yangi usul maktablari obro'yining yanada oshayotganligini ko'rsatardi. Samarqandda Maxmudxo'ja Behbudiy bilan bir qatorda Abdulqodir Shakuriy, Hoji Muin, Siddiqiy-Ajziylar yangi usuldagi maktablar ochib mahalliy xalqni savodli qilib tarbiyalashga bel boyladilar. 1903 yilda Samarqanda Xoji Muin boshchiligidagi ham usuli jadid maktabi ochiladi. Jadid maktablari XX asr boshida Buxoroda ham birin ketin ochila boshlaydi. 1907-1912 yillari Abdul-vohid Burhonov, Usmon Xo'jayev, Mirkomil Burhonov, Xoli Xo'jayev va boshqalar tomonidan ochiladi. Jadid maktablarining Buxoroda ochilishiga Ismoil Gaspirinskiyning tashrifi va uning Buxoro amiri Abdulahadga yangi usul maktablari ochish to'g'risidagi murojaati ijobiy ta'sir ko'rsatgan. "Usuli jadid" maktablarida xat-savodga o'rgatish ovoz chiqarib o'qish usuli orqali o'quvchilarga o'rgatildi va Turkistonning ziyoli ma'rifatparvarlari tomonidan tuzilgan yangi darsliklar bilan ta'minlandi. Saidrasul Saidazizovning "Ustodi avval", Munavvar qorining "Adibi avval", Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", Rustambek Yusupbekovning "Ta'limi avval" darsliklari shular jumlasidandir. O'zlarining maktab va maorif sohasidagi taraqqiyparvarlik ishlari bilan jadidlar yoshlarni dunyoviy fanlarni egallab, bilimli bo'lishga, Turkiston istiqloli, mustaqilligi uchun kurashishga chorladilar. Ular yoshlarni xorijiy davlatlar Germaniya, Turkiya, Misr, Rossiyaga borib o'qib, g'arbning zamonaviy bilimlari bilan qurollanib, musulmonlarning va umuman Turkistonning ta'lim tarbiyaviy ishlarini sharqona usulda yangicha shakllantirib, ravnaq ettirishga chorladilar. Bu yo'lda Behbudiy va Sadridin Ayniyning "O'qish yo'lida g'ayrat qil. Odam bo'l. Keyin kuching boricha o'z vataning, o'z xalqinga va millatinga xizmat qil degan" chaqiriqlari yoshlarni bilim olishga davat etadi.

Xulosa va takliflar. Turkistondagi jadidchilik g'oyalari diniy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy islohotchilik yo'nalishlarida bo'lgan. Turkistonda islohotchilik asosiy ikki yo'nalishda, ya'ni, ta'lim tizimini isloh qilish va matbuot vositasida bo'lgan. Jadidlar yangi usuldagi maktablar ochib, ularda dunyoviy ilmlarni o'qitish, G'arb va sharq davlatlari bilan ijtimoiy - iqtisodiy, madaniy aloqalar o'rnatishida jonkuyarlik qildilar, chorizm m'amurlarining mutsamlaka rejimiga qarshi chiqdilar va ijtimoiy-tarixiy davrni vujudga keltirdilar. Turkistonda jadidchilik yangi maktablar ochish, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy fanlarni o'qitish, so'z va matbuot erkinligiga erishish, rivojlangan Ovro'pa mamlakatkaridan fan, texnika sohasida ibrat olish, yoshlarga chet tillarni o'rgatib, xorijiy o'quv yurtlariga yuborib o'qitish, milliy mustaqillikka islohot yo'li bilan erishish kabi musulmon dunyosiga mansub jamiyatning ilg'or vakillari qalbidagi ezgu niyatlarni ifodaladi.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. O'qituvchi va murabbiylar – yangi O'zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi tabrigi," Xalq so'zi", 2020-yil 1-oktyabr. № 207. (7709) 3-bet.
2. Qori-Niyozov T.N. Sovet O'zbekistoni madaniyati tarixidan ocherklar. –Toshkent: O'zdamnashr, 1956;
3. Мунинов И. Из истории общественно – философской мысли в Узбекистане конца XIX начало XX вв. –Ташкент: Узгосиздат, 1957;
4. Вахобов. М.Г. Ўзбек социалистик миллати. –Тошкент, Ўздавнашр, 1951.
5. Togan V.Z. Buugunki Turkeli (Turkistan) ve yakin Tarihi. Istanbul. 1981.

6. Mehmet Saray. *Ozbek turkleri tarihi*. Istanbul. 1993.
7. Hayit B. *Turkestan devletlerinin milli musadeleri tarihi*. Ankara.Turk tarih kurumu. 1995.
8. Bennigsen A. et Lemerrier Quelquejay Ch. *La press et le mouvement national chez le musulman de Russie avant 1920*. Paris-La Yaye: Mouton & Co, 1964. –P. 165.
9. Стефан А. Дюдуаньон. Кадимизм: элементы социологии мусульманского традиционализма в татарском мире и в Мавераннахре (конец XVIII-нач. XX вв.) //Ислам в татарском мире: история и современность. Казань 1997. –Б. 62-65.
10. Sharipov R. *Turkiston jadidchilik harakati tarixidan*. Т., О‘qituvchi, 2022. -15 bet.
11. Хабутдинов А.Ю. Воспитание личности мусулманина в системе джадидского образования в медресе/ Система мусульманского религиозного образования у татар: история, проблемы, перспективы: Сборник материалов научно-практической конференции. 13 октября 2004 г. – Казань, 2005. –С. 24.
12. Karimov N. *Jadidchilik nima?*, San’at.-1991. – №1. 5 bet.
13. O‘z. R. MDA I-47. 1-ro‘uxat, 361-yig‘ma jild.
14. “Al-isloh” jurnali – Turkistondagi islohotchilik harakatini o‘rganish bo‘yicha tarixiy manba [Matn]: monografiya/S.Agzamxodjaev, Z.Ulug‘bekova. –Toshkent: «O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi» nashriyot- matbaa birlashmasi, 2021. – 30 b.
15. Ўз МА, ф. И-47, оп. 1, д. 955, л. 230.
16. Behbudiy M. *Samarqand maktabi haqida*//Turkiston viloyatining gazetasi. 1903. 30 yanvar.
17. Djurayev D.U. *Value of New-Method Maktab in the Historical Formation Turkestan national Education (End of XIX - early XX century)* // “Eastern European Scientific Journal” 4-son, Germaniya, 2016 y. avgust, B.100-104.
18. ЎзР МДА, 1-фонд, 31 –рўйхат,943-иш, 23 варак
19. Абдурауф Фитрат. *Рассказы индийского путешественника*. /Перевод А. Н. Кондратьева. Самарканд: Махмудходжа Бербуди. 1913.с. 79.